

УДК 355.098:2-722.53 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-10\(40\)-2862-2877](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-10(40)-2862-2877)

Стародубець Галина Миколаївна доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

Соколюк Сергій Михайлович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри Військово-Морських Сил Національного університету оборони України м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-3182-8073>

Ворошук Олексій Миколайович доктор філософії, професор кафедри лідерства Національного університету оборони України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-5091-4722>

Рибчук Олег Олександрович доктор філософії, заступник начальника кафедри лідерства Національного університету оборони України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-3966-8326>

Хачатурян Юлія Олександрівна старший викладач кафедри лідерства Національного університету оборони України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0006-5182-6322>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1991 – 2017 рр.)

Анотація. У статті аналізується релігійна ситуація в українському суспільстві, а також її вплив на становлення та розвиток військово-релігійних відносин у Збройних Силах України у 1991–2017 роках.

Релігія як одна з провідних форм суспільної свідомості є важливим фактором формування громадянського суспільства, розвитку каналів його комунікації з державними інституціями. В історії українського народу Церква традиційно відігравала роль важливого суб'єкта суспільно-політичного життя. У статті досліджено основні тенденції розвитку військово-релігійних відносин у Збройних Силах України, проаналізовано трансформаційні процеси, що вплинули на зміну існуючих моделей забезпечення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України у досліджуваний період.

Зокрема, висвітлено деякі історичні аспекти суспільно-політичних процесів, що вплинули на становлення та розвиток військово-релігійних відносин та інституціоналізацію військового духовенства (капеланства) Збройних Сил України у досліджуваній період.

У сучасних умовах військові капелани здобули значний досвід служби в зоні бойових дій, мають сильні національно-патріотичні переконання, здатні витримувати значні психологічні та фізичні навантаження, готові здійснювати пастирське служіння в будь-яких умовах.

Ключові слова: релігія, Збройні Сили України, релігійна ситуація, конфесійні відносини, військове духовенство, капеланство, душпастирська опіка.

Starodubets Galyna Mykolaivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the World History Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

Sokoliuk Serhii Mykhailovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Naval Forces Department, National Defence University of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-3182-8073>

Voroshchuk Oleksii Mykolaiovych Doctor of Philosophy, Professor of the Leadership Department, National Defence University of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-5091-4722>

Rybachuk Oleh Oleksandrovykh Doctor of Philosophy, Deputy Head of the Leadership Department, National Defence University of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-3966-8326>

Khachaturian Yuliia Oleksandrivna Senior Lecturer of the Leadership Department, National Defence University of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0006-5182-6322>

FORMATION AND DEVELOPMENT OF MILITARY-RELIGIOUS RELATIONS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE (1991 – 2017)

Abstract. The article analyzes the religious situation in Ukrainian society, as well as its impact on the formation and development of military-religious relations in the Armed Forces of Ukraine in 1991-2017. Religion as one of the leading forms of social consciousness is an important factor in the formation of

civil society, the development of channels of its communication with state institutions. In the history of the Ukrainian people, the Church has traditionally played the role of an important subject of socio-political life.

The relationship between Russian-Ukrainian relations and their impact on state-religious relations in Ukraine and its Armed Forces has been studied. The main tendencies of military-religious relations development in the Armed Forces of Ukraine have been clarified. The transformation processes that influenced the change of the existing models of religious needs support of the servicemen of the Armed Forces of Ukraine in the studied period are analyzed. In particular, some historical aspects of socio-political processes that influenced the formation and development of military-religious relations and the institutionalization of the military clergy (chaplaincy) of the Armed Forces of Ukraine in the period under study are highlighted. In today's conditions, military chaplains have gained significant experience of service in the war zone, have strong national and patriotic convictions, are able to withstand significant psychological and physical stress, and are ready to carry out pastoral service in any environment.

Key words: Religion, Armed Forces of Ukraine, religious situation, confessional relations, military clergy, chaplaincy, pastoral care.

Постановка проблеми. Державно-релігійні відносини відіграють значну роль в житті будь-якої держави і суспільства. На сучасному етапі розвитку соціуму більшість вчених визнають впливовість релігійного чиннику на суспільні процеси, застерігаючи від його недооцінки. Релігія як одна з провідних форм суспільної свідомості відіграє важливу роль в соціумі, виконуючи світоглядну, регулятивну, аксеологічну, комунікативну та інші функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відносини держави та Церкви (релігійних організацій) традиційно цікавили багатьох дослідників. В українській науковій думці впродовж років незалежності проблемам взаємодії держави та релігійних організацій присвячені праці В. Андрущенка, О. Ковалю, А. Колодного, Ю. Кривенка, М. Михайличенка, Ю. Фігурного, Ю. Решетнікова, І. Преловської та інших. Зокрема, проблеми становлення та розвитку військово-релігійних відносин у Збройних Силах України (далі – ЗС України) досліджували такі науковці та військові представники Міністерства оборони України (далі – МО України), як С. Здіорук, С. Ярмусь, В. Танчер, В. Єленський, О. Чирков, Д. Садов'як, О. Мельник, В. Діброва, П. Костюк, В. Кротиков, Р. Коханчук, В. Яремчук, В. Мандрагеля, В. Чорний, М. Цюрупа, Ю. Кальниш та інші.

Мета статті – об'єктивно оцінити релігійну обстановку на теренах сучасної України у досліджуваний період, зокрема її вплив на становлення та розвиток військово-релігійних відносин у ЗС України (1991 – 2017 рр.).

Виклад основного матеріалу. В середині 80-х років усі релігійні організації, які могли б скласти конкуренцію Російській православній церкві (далі – РПЦ), були знищені, зокрема УГКЦ перебувала у підпіллі. В місцях більшого проживання росіян (міста Півдня і Сходу України) релігійність населення була значно меншою, ніж в аграрних регіонах Заходу і Центру, заселених етнічними українцями.

Враховуючи значні втрати віруючих РПЦ, особливо на Заході України, та з метою гальмування автокефального руху, який набрав обертів, 27 жовтня 1990 р. РПЦ надає автономію Українському Екзархату РПЦ, але в управлінні та юрисдикції РПЦ. Церква дістала назву – Українська православна церква (далі – УПЦ (МП)), Предстоятелем якої було обрано митрополита Київського і Всієї України Філарета (Денисенка), який з проголошенням незалежності України висловлював думки щодо повної самостійності і незалежності УПЦ (МП) від РПЦ, адже вважав, що УПЦ (МП) у складі РПЦ не зможе відігравати позитивну роль та виконувати завдання у згуртуванні українців в умовах розбудови незалежної України [1, С. 432-433]. Таку позицію категорично відкидала РПЦ, адже з втратою УПЦ (МП) РПЦ автоматично позбувалася статусу найбільшої православної церкви в світі [2, С. 568]. Наприкінці 1990 р. в УПЦ (МП) нараховувалося 6505 парафій, в той час як в РПЦ – близько 2,5 тис.

В Україні почав зростати рівень релігійності населення, відбулися докорінні зміни в українському релігійному середовищі, посилювався автокефальний рух, що в сукупності призвело до створення та подальшої діяльності Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ), а на Заході України виходить з підпілля Українська Греко-Католицька Церква (далі – УГКЦ). Уже влітку 1991 р. УГКЦ та УАПЦ нараховували 1,8 тис. та 1,1 тис. парафій відповідно [1, С. 434].

Ураховуючи можливі негативні наслідки для РПЦ за умови створення у майбутній перспективі Єдиної Помісної Православної Церкви України (далі – ЄП ПЦУ), керівництво РПЦ розпочало кампанію щодо дискредитації митрополита Філарета, знешкодження проукраїнського кліру УПЦ (МП) та повернення до влади проросійськи орієнтованого духовенства [3, С. 77].

26–27 травня 1992 р. за дорученням Синоду РПЦ у Харкові відбулося зібрання ієрархів УПЦ (МП), під час проведення якого було зраджено митрополита Філарета та обрано очільником УПЦ (МП) громадянина Російської Федерації (далі – РФ) митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Сабодана). У подальшому УПЦ (МП) цілком підвладна РПЦ дотримувалась антиукраїнської політики, активно розповсюджуючи зневагу до України, Української держави, пропагуючи любов до РФ та її лідерів.

На противагу висвітленим подіям, 25 червня 1992 р. відбувся Всеукраїнський Православний Собор, на якому проукраїнські громади УПЦ (МП) разом з вірними УАПЦ створили Українську Православну Церкву Київський Патріархат (далі – УПЦ КП). Предстоятелем було обрано Святішого Патріарха Мстислава (Скрипника), а його заступником митрополита Філарета. Пізніше, Патріарх Мстислав не благословив “об’єднання” двох церков. [2, С. 569; 4].

У червні 1993 р. частина духовенства УАПЦ, яка не погодилася з вибором заступника Патріарха митрополита Філарета, пригадавши його антиукраїнські та антиавтокефальні дії за радянських часів, відійшла від УПЦ КП, провівши Собор, на якому предстоятелем УАПЦ обрала єпископа Димитрія (Ярему) [5].

Таким чином, в умовах перебудови в СРСР та проголошенням незалежності України, станом на 1993 р. на теренах сучасної країни здійснювали церковну діяльність УПЦ КП, УГКЦ та УАПЦ, які духовно й культурно не орієнтувалися на Москву, а також прихильно ставилися до української державності, культури і мови під час проведення богослужінь.

Водночас, впродовж 1991-2017 рр. УПЦ (МП) домінувала в усіх регіонах України (крім Заходу) й була вагомим інструментом ідеологічної боротьби. [6, С. 574-583].

Трансформаційні процеси у пострадянських державах, наявність суперечливих тенденцій в їхньому розвитку, усунення комуністичної ідеології поглибили процес руйнування суспільної свідомості й утворили певний ідеологічний вакуум у сфері моральності і духовності. Моралізація суспільного життя з отриманням Україною державної незалежності, побудова належних духовних основ, набули більшої гостроти, стали одними з важливих критеріїв розвитку сучасного суспільства, зокрема ЗС України [7, С. 103].

Здійснення виховного впливу на особовий склад військових формувань покладалися на той час на органи по роботі з особовим складом [8, С. 1], які складалися з колишніх політпрацівників. Переважна більшість із них дотримувалися радянських атеїстичних підходів щодо релігії.

І хоча ті люди, які почали будувати нову армію, сформувалися як військові фахівці в часи панування радянської ідеології, де церкві було відведено місце на “узбіччі історії”, а категорія віруючих військово-службовців підлягала особливій “опіці” політпрацівників з метою атеїстичного перевиховання, серед них знайшлися ті, хто розумів невідворотність повернення до співробітництва церкви і війська [9, С. 69].

5 березня 1992 року Міністром оборони України було затверджено Концепцію Соціально-психологічної служби ЗС України, де серед інших

завдань новостворена служба мала забезпечувати дружні взаємовідносини усіх релігійних конфесій, церков, організацій, рівні можливості для їх самореалізації та задоволення потреб, справедливе до них ставлення, самоутвердження і розвиток особистості кожного військовика, службовця і робітника [10, С. 3].

Необхідність задоволення релігійних потреб військовослужбовців підтверджувалася результатами соціологічних досліджень, які давали змогу встановити кількісні та якісні показники віруючих військовослужбовців ЗС України. Простежувалася стала тенденція до збільшення кількості віруючих військовослужбовців.

За даними соціологічного дослідження, проведеного у 1996 р. встановлено, що серед опитаних військовослужбовців строкової служби віруючими себе вважали 35,5 %, атеїстами – 37,8%, вагалися між вірою і невір'ям – 26,7% [11, С. 12]. Майже 60 % офіцерів і прапорщиків вважали себе атеїстами [12, С. 65].

Так, за даними МО України, у період 1992–1996 рр. загальна кількість віруючих усіх категорій військовослужбовців збільшилась з 4 % до 29 % та продовжувала зростати [13, С. 172].

За результатами соціологічного опитування, проведеного у 1997 р. серед військовослужбовців військової служби за контрактом, віруючими себе вважали 67,7 % респондентів, невіруючими – 12,8%, вагалися між вірою та невір'ям – 19,5%.

Переважає кількість віруючих військовослужбовців (81%) – це прихильники різних конфесій православних церков, а саме: УПЦ (МП) – 58,8%, УПЦ КП – 10,7%, УАПЦ – 2,8%. Представниками Римсько-католицької церкви в Україні (далі – РКЦ) себе вважали 3% респондентів, УГКЦ – 2,7%, протестантами – 2,6%, мусульманами – 0,8% та буддистами – 0,5%. Не визначили свою приналежність до будь-якої конфесії – 27,7% респондентів.

Тобто, станом на 1996 р. вже не можна було ігнорувати права щонайменше 2/5 особового складу ЗС України щодо задоволення їх релігійних потреб [14, С. 111–112].

У цей період, як ЗС України, так і українське духовенство робили перші кроки на зустріч один одному у питаннях співпраці щодо зміцнення морально-психологічного стану особового складу, повернення у військове середовище значного масиву знань про релігійні традиції українського війська, відзначення релігійних свят тощо. Поступово окреслилося коло завдань священників, які працюють з військовослужбовцями. Відбувалися перші спільні заходи, за участі релігійних організацій під час складання військовослужбовцями військової присяги, випусків молодих офіцерів з

вищих військових навчальних закладів, наукових та науково-практичних конференцій, панахид на могилах загиблих бійців, а також спільні Богослужіння та освячення прапорів України, військової техніки, військових містечок, проводилися заняття з вивчення основ християнської віри. З боку представників церков лунали перші пропозиції щодо створення у майбутній перспективі інституту капеланства ЗС України [7, С. 112–113]).

Починаючи з 1996 р. глави релігійних організацій створюють церковні структури, відповідальні за душпастирську опіку військовослужбовців: УПЦ (МП) – Синодальний відділ УПЦ по взаємодії зі Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України; УПЦ КП – Синодальний відділ (пізніше – управління) духовно-патріотичного виховання у зв'язках із Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України; УГКЦ – єпископат УГКЦ у справах капеланства для всіх родів військ ЗС України; РКЦ – єпископ-помічник РКЦ; УАПЦ – єпископ УАПЦ [15, С. 121].

Але багатоконфесійність та наявність напруження у міжконфесійних відносинах, що мало місце у 90-х роках, вбачало у собі загрозу його перенесення у військове середовище, перетворення армії на арену змагань і протистояння різних церков і релігійних організацій. Тому діяльність МО України у той період була обумовлена застереженнями, щоб не перенести міжконфесійні конфлікти у ЗС України.

Проте, заступник командувача Західного оперативного командування з виховної роботи генерал-майор Л. Коберський зазначав, що впродовж семи років у військових частинах і з'єднаннях, що дислоковані на Заході України не трапилося жодного випадку, щоби представники різних Церков нагнітали міжконфесійні протиріччя між військовослужбовцями [16, С. 83].

У 2000 р. загальна кількість населення України, яке вважало себе віруючими досягло 57,8 %, а вже у 2010 р. – 71,4 %. Відповідно, збільшувалась кількість віруючих військовослужбовців, що спонукало МО України до певних кроків у питаннях унормування душпастирської опіки військовослужбовців в умовах проходження військової служби [17, С. 3].

Так, у 2005 р. МО України за доручення Президента України В. Ющенка створило консультативно-експертну групу з метою вивчення динаміки розвитку військово-релігійних взаємин, до складу якої увійшли представники МО України та наукових установ.

21 квітня 2006 р. було підписано директиву Міністра оборони України “Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗС України” № Д-25, яка була першим директивним документом, що встановлювала правовий механізм реалізації законних прав і

свобод віруючих військовослужбовців. Так, документ надавав право священнослужителям здійснювати душпастирську опіку не лише з нагоди урочистостей. Військове командування зобов'язувалось аналізувати кількість віруючих військовослужбовців у військових частинах (підрозділах), наявність храмів, каплиць, молитовних кімнат і священнослужителів у місцях постійної дислокації. Заборонялося допускати у військові колективи священнослужителів, які були учасниками міжконфесійного протистояння на місцях. Відтак, документ надав легітимності тим процесам, що вже давно відбувалися, а також підштовхнув військове командування до активних дій у напрямку організації задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців. Таким чином, документ поклав початок у системній діяльності в цій сфері [14, С. 142]

Надалі, впродовж 2010–2017 рр. частка віруючих серед дорослих громадян України становила в середньому 70 % [17, С. 3].

У 2008 р. Президент України В. Ющенко доклав максимум зусиль щодо надання томосу про автокефалію ЄП ПЦУ, але цьому завадив патріарх РПЦ Алексій II [18]. Політика наступного патріарха РПЦ Кирила була спрямована на те, щоб зміцнити проросійські настрої, мінімізувати українофільські тенденції в УПЦ (МП) та відсунути на другий план будь-які домагання церковної незалежності [19].

Зважаючи на об'єктивний стан справ та з метою подальшого розвитку і координації діяльності щодо задоволення релігійних потреб військовослужбовців, керівництвом МО України було створено окремий структурний підрозділ – сектор роботи з релігійними організаціями Департаменту гуманітарної політики МО України в складі двох осіб, який 1 листопада 2008 р. розпочав свою діяльність.

10 листопада 2008 р. між МО України та уповноваженими релігійних організацій України було підписано Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України, яким було передбачено поглиблення військово-релігійних відносин, а також широке використання, в межах чинного законодавства, потенціалу українських церков і релігійних організацій з метою забезпечення конституційного права особового складу на свободу совісті та віросповідання, зміцнення обороноздатності України [20].

17 квітня 2009 р. було підписано наказ Міністра оборони України №115, який затвердив Положення про Раду у справах душпастирської опіки при МО України (далі – РСДО МОУ), метою якої було налагодження ефективнішої співпраці релігійних організацій, вироблення єдиних підходів, спрямованих на поетапне впровадження у ЗС України ефективної системи душпастирської опіки [21].

22 квітня 2011 р. наказом Міністра оборони України № 220 було затверджено Концепцію душпастирської опіки у ЗС України (далі – Концепція). У документі вперше було сформульовано визначення низки ключових понять, які необхідні як для подальшого формування нормативно-правової бази, так і для однакового розуміння цих понять представниками релігійних організацій в Україні, а саме: військовий священнослужитель (священник, капелан, душпастир, імам); душпастирська опіка військовослужбовців; конфесія; уповноважений за душпастирську опіку військовослужбовців тощо.

Також у Концепції було окреслено майбутні перспективи створення інституту військового духовенства (капеланства). Відтак, спостерігалася актуалізація питання щодо запровадження інституту військового капеланства у ЗС України, але до 2014 р. з боку МО України це мало лише декларативний характер [22].

Позаштатне капеланське служіння в українському війську розпочалося задовго до російської агресії 2014 р. Священники різних конфесій виявили активну громадянську позицію через волонтерське служіння, яке розпочалося на Майдані Незалежності під час Революції гідності та набуло масового характеру у 2014–2015 рр. під час запеклої фази антитерористичної операції на Сході країни [23, С. 8].

Дослідження 2014 р. зафіксувало максимальне зростання числа віруючих в Україні до 76 %, що є характерним для суспільства, яке опинилось у стресовій ситуації у зв'язку із складною суспільно-політичною обстановкою, зокрема із анексією Автономної Республіки Крим та агресивними діями РФ проти України. Цей показник досі залишається найвищим за всі роки спостережень. Таким чином, упродовж усього періоду досліджень українське суспільство демонструвало досить високий рівень релігійності [17, С. 3].

У 2010 р. УПЦ (МП) збільшила число своїх вірних до 24%, але вже у 2014 р. з початком активної фази антитерористичної операції на Сході країни та агресивними діями РФ, кількість прихильників УПЦ (МП) почала зменшуватись та у 2019 р. становила лише 11 %. Така динаміка свідчить про негативне ставлення громадян України до позиції УПЦ (МП), яка не засудила російську агресію проти України, не визнала РФ державою-агресором і не відмежувалася від позиції Московського Патріархату, створюючи ризики використання своєї мережі для просування ідеології “русского мира”.

Натомість постійно збільшувалася кількість патріотично налаштованих віруючих УПЦ КП, яка у 2017 р. становила 29%. Число вірних УАПЦ залишалося незначним, коливаючись навколо позначки в 1% [17, С. 4–5].

За іншими результатами проведених соціологічних досліджень у 2014–2015 рр., громадяни України визначили свою релігійну приналежність наступним чином: УПЦ КП – 44,2 %; УПЦ (МП) – 20,8 %; УГКЦ – 11%; атеїсти, невіруючі – 9,5 %; протестанти – 2,5 %; РКЦ – 1 %; мусульмани – 0,1 %; іудеї – 0,1%; інші – 8,4%. Приблизно такий же розподіл спостерігався і в ЗС України. Саме через подібну поліконфесійність українського суспільства перед розробниками різних законопроектів про капеланську службу постала проблема розподілу служителів у підрозділах за конфесійною приналежністю [24, С. 21].

Українське суспільство вбачало позитивну роль Церкви, а також визначилось у питанні про доцільність інституту військового капеланства у Збройних Силах. На загальнонаціональному рівні після подій 2014 р., пов'язаних з агресією РФ, його впровадження підтримувало 64 % громадян, тоді як у 2013р. – 52 % опитаних [17, С. 9].

Питання створення інституту військового капеланства виходить на загальнодержавний рівень. 2 липня 2014 р. Кабінетом Міністрів України було видано розпорядження “Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі”, у якому доручалося відповідним державним структурам розробити та затвердити, відповідно до компетенції, положення про службу військового духовенства (капеланську службу), зокрема у ЗС України [25].

14 грудня 2016 року введено в дію наказ МО України “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України” № 685, який став правовою основою для запровадження інституту військового духовенства (капеланської служби) у ЗС України. У 2017 р. розпочався набір військових капеланів на штатні цивільні посади працівників ЗС України у військових частинах (підрозділах). Станом на 2017 рік до складу ЗС України було введено понад 100 посад військових капеланів [26].

Висновки. Таким чином, вивчення релігійної обстановки в Україні у період 1991 – 2017 рр., а також історичного досвіду задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗС України дозволяє зробити висновок, що зростання рівня релігійності населення та, пов'язане з цим, поступове збільшення кількості віруючих військовослужбовців (з 4 % у 1991 р. до 75–80 % у 2017 р.), зумовили становлення та розвиток військово-релігійних відносин та початок діяльності щодо задоволення релігійних потреб особового складу ЗС України.

Впродовж 1991 – 2014 рр., відбулося становлення військово-релігійних відносин у вигляді “світської” (“етатистської”) моделі, яка була

орієнтована на задоволення релігійних потреб військовослужбовців у мирних умовах та сприяла поширенню російського інформаційно-психологічному впливу на особовий склад ЗС України. Протягом зазначеного періоду МО України проводило виважену політику щодо військово-релігійних відносин, перебувало у стані невизначеності у питанні впровадження інституту капеланства та тривалий час вивчало досвід колишніх соціалістичних країн, у тому числі тих, які вже стали членами НАТО і в арміях яких присутні військові капелани.

Проте, незважаючи на наявність відповідних напрацювань у вивченні досвіду функціонування інституту капеланства ЗС інших країн світу, а також здійсненні певних кроків у поглибленні військово-релігійних відносин як з боку МО України так і релігійних організацій, запровадити інститут військового духовенства (капеланської служби) у період 1991 – листопад 2016 рр. так і не вдалося.

На задоволення релігійних потреб особового складу ЗС України впливав розвиток російсько-українських відносин: у періоди російсько-українського політичного протистояння перевага в духовній підтримці військовослужбовців ЗС України надавалася національно орієнтованим релігійним організаціям, і навпаки, у часи потепління двосторонніх відносин з РФ – УПЦ (МП), яка сприяла поширенню російського інформаційно-психологічного впливу, як на населення, так і на особовий склад ЗС України. Релігійні потреби військовослужбовців переважно реалізовувалися в системі морально-психологічного забезпечення ЗС України, хоча його складовою ніколи не були.

З початком агресивних дій з боку РФ проти України кількість прихильників УПЦ (МП), яка не визнала РФ державою-агресором і не відмежувалася від позиції Московського Патріархату, суттєво зменшилась, що свідчило про негативне ставлення громадян України до офіційної позиції УПЦ (МП). До 2014 р. УПЦ (МП) була провідною релігійною організацією, яка здійснювала душпастирську опіку військовослужбовців ЗС України.

Населення, яке опинилось у стресовій ситуації у зв'язку із складною суспільно-політичною обстановкою у 2014 р. показувало найбільший рівень релігійності (76 %).

Сплеск релігійної свідомості у військовому середовищі, ведення бойових дій на Сході України, прихильне ставлення військовослужбовців ЗС України до волонтерського служіння представниками релігійних організацій, зумовили актуалізацію питання впровадження в ЗС України інституту військового духовенства (капеланської служби).

Основними тенденціями розвитку військово-релігійних відносин у 1991-2017 рр. стали:

- збереження протягом тривалого часу світської моделі, дотримання принципу відділення церкви від держави та, пов'язане з цим, використання можливостей позаштатної душпастирської опіки віруючих військовослужбовців;

- дотримання принципу теоцентризму у задоволенні релігійних потреб військовослужбовців;

- зростання громадської підтримки впровадження інституту військового духовенства (капеланської служби).

- поступова трансформація моделі військово-релігійних відносин зі світської в європейську з використанням досвіду функціонування інституту військового капеланства ЗС провідних країн світу.

Під час здійснення аналізу релігійної ситуації в Україні, зокрема і її збройних сил, деякі дослідники у своїх роботах відверто спираються на богословські позиції, що, на нашу думку, не дає змоги науковцю бути об'єктивним. Переважна більшість науковців розглядають проблемну ситуацію в окремий проміжок часу та відокремлено від інших важливих суспільно-політичних процесів в Україні.

Історичний досвід задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗС України, виявлені взаємозв'язки та тенденції його розвитку у 1991-2017 рр., досвід душпастирської опіки в умовах ведення бойових дій на Сході України, дозволили у майбутньому запропонувати принципи (загальні положення, правила і рекомендації), які сприяли розвитку інституту військового духовенства (капеланської служби) ЗС України, зокрема задоволенню релігійних потреб військовослужбовців ЗС України в умовах триваючої, а згодом широкомасштабної збройної агресії РФ проти України.

Література:

1. Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції. – К., 2016. С.432-433.

2. Фігурний Ю. Розвиток Українського православ'я на зламі тисячоліть: етнокультурні, державотворчі та націєтворчі аспекти // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції. – К., 2019. С.568.

3. Фігурний Ю. Роль Української православної церкви Київського патріархату у консолідації українства. Українознавчий альманах. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 23. С. 77.

4. Незбагненні шляхи Господні. Коротка історія української церкви. Режим доступу: https://texty.org.ua/articles/86736/Nezbagnenni_shlahy_Gospodni_Korotka_istorija_ukrajinskoji_cerkvy-86736/.

5. Українська Автокефальна Православна Церква. Режим доступу: <https://hram-dm-sol.jimdofree.com/%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B0-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B8/>.

6. Чирков О. Зміни релігійної ситуації в світлі тенденцій етнокультурного розвитку України (1985-2019). С. 574-583. Православ'я в Україні: Збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення». К.: Київська православна богословська академія, 2019. 700 с.].
7. Соколюк С., Ворощук О. Становлення військово-релігійних відносин в Україні (1991 – 1994 рр.). Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. – К. : НУОУ, 2019. – Вип. 3(33). – 188 с. (с.103)].
8. Создаются новые структуры / Народная армия, 1991. №207 (9). – 24 жовтня., с.1.
9. Діброва В.А., Костюк П.І., Коханчук Р.М., Мельник О.І. Триумф серця: науково-популярне видання / К.: Медіа Світ, 2010. – 224 с., с.69.
10. Концепція соціально-психологічної служби Збройних Сил України / Народна армія, 1992. № 120 (173), 138 (191). – 3, 29 липня., с.3.
11. Проміжний звіт з науково-дослідної роботи “Проблема реалізації права військовослужбовця на свободу совісті та віросповідання у процесі демократизації Збройних Сил України”. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 1996. – 28 с., с.12.
12. Підсумковий звіт з науково-дослідної роботи (Шифр “Забезпечення”). – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 1997. – 89 с., с.65.
13. Підсумковий звіт з науково-дослідної роботи “Соціальний механізм реалізації державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року” (Шифр “Соціальний механізм”) – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2003. – 220 с., с.172.
14. Душпастирська опіка у Збройних Силах України: досвід, проблеми, перспективи (Монографія) / Мін во оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України; В.П. Кротиков, В.Л. Топальський, В.М. Малюга та ін. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2010. – 258 с. С.111-112.
15. Ворощук О. Становлення та розвиток військово-релігійних відносин в Україні (1994 – 2004 рр.). Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. – К. : НУОУ, 2019. – Вип. 4(34). – 241 с. (с.121).
16. Коберський Л. Досвід душпастирської опіки у військах Західного оперативного командування // Київська Церква. – 2001. – № 1 (12). – С. 81–85., с.83.
17. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020рр. Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійнодіючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” 25 листопада 2020 р.с. 110 С.3.
18. Душпастирська опіка у Збройних Силах України: досвід, проблеми, перспективи (Монографія) / Мін во оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України; В.П. Кротиков, В.Л. Топальський, В.М. Малюга та ін. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2010. – 258 с. С.142.
19. Ющенко: У 2008 році наданню томосу завадив патріарх РПЦ Алексій II. Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/yushenko-u-2008-roci-nadannnyu-tomosu-zava-div-patriarh-rpc-aleksij-ii>.
20. Ющенко: Розкол у церкві має бути подоланий. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1786182.html>.
21. Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військово-службовців ЗС України (2008 року). Режим доступу: <https://mod.gov.ua/diyalnist/>

normativno-pravova-baza/memorandum-pro-spivpraczyu-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-vijskovosluzhboveziv-zs-ukraini.

22. Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0115322-09#Text>.

23. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України (2011 року). Режим доступу: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/konczepczyia-dush-pastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini>.

24. Капелани. На службі Богу і Україні / Уклад.: Т.Ковтунович, Т.Привалко; Укр. Ін.-т нац. Памяті. – К.: ФОП Гончарук А.Б., 2019. – 424 с. С.8.

25. Коханчук Р., Калиниченко Т. (2016). БУТИ ПОРУЧ: Основи військового капеланства для військових і волонтерів (pdf). Київ: Київське Богоявленське Ставропігійне Братство. с.44 С.21.

26. Розпорядження Кабінет Міністрів України №677 від 02.07.2014 “Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі” [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80>.

27. Наказ Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України” від 14 грудня 2016 року № 685 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>.

References:

1. Prelowska I. (2016). Pomisnyi Sobor Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy 1-3 lystopada 1991 roku: peredumovy i naslidky [Local Council of the Ukrainian Orthodox Church of November 1-3, 1991: Preconditions and Consequences]. Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Kyiv. 432-433pp. [in Ukrainian].

2. Fihurnyi Yu. (2019). Rozvytok Ukrainskoho pravoslavlia na zlami tysiacholit: etnokulturni, derzhavotvorchi ta natsietvorchi aspekty [Development of Ukrainian Orthodoxy at the Turn of the Millennium: Ethnocultural, State-Building and Nation-Creative Aspects]. Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Kyiv. P.568 [in Ukrainian].

3. Fihurnyi Yu. (2018) Rol Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy Kyivskoho patriarhatu u konsolidatsii ukrainstva [The Role of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate in the Consolidation of Ukrainianism]. Ukrainoznavchyï almanah. Kyiv: Milenium. Vyp. 23. P. 77 [in Ukrainian].

4. Nezbahnenni shliahy Hospodni. Korotka istoria ukrainskoi tserkvy (n.d.) [Incomprehensible Paths of the Lord. A Short History of the Ukrainian Church]. Retrieved from: https://texty.org.ua/articles/86736/Nezbagnenni_shlahy_Gospodni_Korotka_istorija_ukrajinskoji_cerkvy-86736/ [in Ukrainian].

5. Ukrainska Avtokefalna Pravoslavna Tserkva [Ukrainian Autocephalous Orthodox Church] (n.d.). Retrieved from: <https://hram-dm-sol.jimdofree.com/%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B0-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B8/> [in Ukrainian].

6. Chyrkov O. (2019). Zminy relihiinoï sytuatsii v svitli tendentsii etnokulturnoho rozvytku Ukrainy (1985-2019) [Changes in the religious situation in the light of the trends of

ethno-cultural development of Ukraine (1985-2019)]. *Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk za materialamy IX Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainska Tserkva v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia»*. Kyiv: Kyivska pravoslavna bohoslovska akademïa, pp. 574-583. [in Ukrainian].

7. Sokoliuk S., Voroshchuk O. (2019). Stanovlennia viiskovo-relihiinykh vidnosyn v Ukraini (1991 – 1994) [Formation of military-religious relations in Ukraine (1991 - 1994)]. *Voenno-istorychnyi visnyk: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. Kyiv: NUOU. Vyp. 3(33), p.103 [in Ukrainian].

8. Sozdaiutsia novye struktury (1991). [New structures are being created]. *Narodnaia armia*, 1991. №207 (9), p.1 [in Russian].

9. Dibrova V.A., Kostiuk P.I., Kokhanchuk R.M., Melnyk O.I. (2010). Triumf sertsia: nauково-popuiarne vydannia [Triumph of the Heart: Popular Science Edition]. Kyiv: Media Svit, p.69 [in Ukrainian].

10. Kontseptsiiia sotsialno-psykholohichnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy (1992). [Concept of the Social and Psychological Service of the Armed Forces of Ukraine]. *Narodna armia*, 1992. № 120 (173), 138 (191), p.3 [in Ukrainian].

11. Promizhnyi zvit z nauково-doslidnoi roboty “Problema realizatsii prava viiskovosluzhbovtsia na svobodu sovisti ta virospovidannia u protsesi demokratyzatsii Zbroinykh Syl Ukrainy” (1996) [Interim report on the research work “The problem of implementing the right of a serviceman to freedom of conscience and religion in the process of democratization of the Armed Forces of Ukraine”]. Kyiv: NDTS HP ZSU, p.12 [in Ukrainian].

12. Pidsumkovyi zvit z nauково-doslidnoi roboty (Shyfr “Zabezpechennia”) (1997) [Final report on scientific research work (Code “Supply”)]. Kyiv: NDTS HP ZSU, p.65 [in Ukrainian].

13. Pidsumkovyi zvit z nauково-doslidnoi roboty “Sotsialnyi mehanizm realizatsii derzhavnoi prohramy reformuvannia ta rozvytku Zbroinykh Syl Ukrainy na period do 2005 roku” (Shyfr “Sotsialnyi mehanizm”) (2003) [Final report on scientific research work “Social mechanism for implementing the state program of reforming and developing the Armed Forces of Ukraine for the period up to 2005” (Code “Social mechanism”)]. Kyiv: NDTS HP ZSU, p.172 [in Ukrainian].

14. Dushpastyrska opika u Zbroinykh Sylah Ukrainy: dosvid, problemy, perspektyvy (Monohrafia) (2010) [Pastoral care in the Armed Forces of Ukraine: experience, problems, prospects]. / Min. oborony Ukrainy, Nauk.-doslid. tsentr humanitar. problem Zbroinykh Syl Ukrainy; V.P. Krotkov, V.L. Topalskyi., V.M. Maliuha ta in. Kyiv: NDTS HP ZSU, pp.111-112 [in Ukrainian].

15. Voroshchuk O. (2019). Stanovlennia ta rozvytok viiskovo-relihiinykh vidnosyn v Ukraini (1994 – 2004) [Formation and development of military-religious relations in Ukraine (1994-2004)]. *Voenno-istorychnyi visnyk: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. Kyiv: NUOU, Vyp. 4(34). p.121 [in Ukrainian].

16. Koberskyi L. (2001). Dosvid dushpastyrskoï opiky u viiskah Zahidnoho operativnoho komanduvannia [Experience of pastoral care in the troops of the Western Operational Command]. *Kyivska Tserkva*, № 1 (12). p.83 [in Ukrainian].

17. Osoblyvosti relihiinoho i tserkovno-relihiinoho samovyznachennia hromadian Ukrainy: tendentsii 2000-2020. (2020) [Peculiarities of religious and church-religious self-determination of citizens of Ukraine: trends 2000-2020]. *Informatsiini materialy pidhotovleni do cherhovoho zasidannia postiinodiiuchoho Kruhloho stolu “Relihiia i vlada v Ukraini: problemy vzaiemovidnosyn”*, p. 110 [in Ukrainian].

18. Dushpastyrska opika u Zbronyh Sylah Ukrainy: dosvid, problemy, perspektyvy (Monohrafiia) (2010) [Pastoral Care in the Armed Forces of Ukraine: Experience, Problems, Prospects]. Min. oborony Ukrainy, Nauk.-doslid. tsentr humanitar. problem Zbroinyh Syl Ukrainy; V.P. Krotkov, V.L. Topalskyi, V.M. Maliuha ta in. Kyiv: NDTs HP ZSU, p.142 [in Ukrainian].

19. Yushchenko: U 2008 rotsi nadanniu tomosu zavadyv patriarh RPTS Aleksii II [Yushchenko: In 2008, the granting of the tomos was prevented by Patriarch Alexy II of the Russian Orthodox Church] (n.d.). Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/yushenko-u-2008-roci-nadannyu-tomosu-zavadyv-patriarh-rpc-aleksij-ii> [in Ukrainian].

20. Yushchenko: Rozkol u tserkvi maie buty podolanyi [Yushchenko: The schism in the church must be overcome] (n.d.). Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/1786182.html> [in Ukrainian].

21. Memorandum pro spivpratsiu u spravah dushpastyrskoï opiky viiskovosluzhbovtziv ZS Ukrainy (2008 roku) [Memorandum on cooperation in matters of pastoral care of servicemen of the Armed Forces of Ukraine (2008)] (n.d.). Retrieved from: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/memorandum-pro-spivpraczu-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-viiskovosluzhbovcziv-zs-ukraini> [in Ukrainian].

22. Polozhennia pro Radu u spravakh dushpastyrskoï opiky pry Ministerstvi oborony Ukrainy [Regulations on the Council for Pastoral Care under the Ministry of Defense of Ukraine] (n.d.). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0115322-09#Text> [in Ukrainian].

23. Kontseptsiiia dushpastyrskoï opiky u Zbroinyh Sylah Ukrainy (2011 roku) [The Concept of Pastoral Care in the Armed Forces of Ukraine (2011)] (n.d.). Retrieved from: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/konczepczyia-dushpastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini> [in Ukrainian].

24. Kapelany. Na sluzhbi Bohu i Ukraini (2019) [Chaplains. In the Service of God and Ukraine]. Uklad.: T.Kovtunovych, T.Pryvalko; Ukr. In.-t nats. Pamyati. Kyiv: FOP Honcharuk, p.8 [in Ukrainian].

25. Kokhanchuk R., Kalynychnenko T. (2016). Buty poruch: Osnovy viiskovoho kapelanstva dlia viiskovyh i volonteriv [Be nearby: Fundamentals of Military Chaplaincy for Military and Volunteers]. Kyiv: Kyivske Bohoiavlenske Stavropihiine Bratstvo, p.21 [in Ukrainian].

26. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №677 vid 02.07.2014 “Pro sluzhbu viiskovoho duhovenstva (kapelansku sluzhbu) u Zbroinyh Sylah Ukrainy, Natsionalnii hvardii, Derzhavnii spetsialnii sluzhbi transportu ta Derzhavnii prkordonnii sluzhbi” [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 677 dated 02.07.2014 “On the service of military clergy (chaplaincy service) in the Armed Forces of Ukraine, the National Guard, the State Special Transport Service and the State Border Guard Service”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80>.

27. Nakaz Ministerstva oborony Ukrayiny “Pro zatverdzhennya Polozhennya pro sluzhbu viys'kovoho dukhovenstva (kapelans'ku sluzhbu) u Zbroinykh Sylakh Ukrayiny” vid 14 hrudnya 2016 roku № 685 [Order of the Ministry of Defense of Ukraine “On approval of the Regulations on the service of military clergy (chaplaincy service) in the Armed Forces of Ukraine” dated December 14, 2016 No. 685]. Retrieved from: <http://www.mil.gov.ua>.